

Emanuel CĂȘVEAN

BARDAISAN DIN EDESSA
biografie, doctrină și receptare

2023

EDITURA LUMEN
în elita editurilor românești

Bardaisan din Edessa - biografie, doctrină și receptare

Emanuel CĂȘVEAN

Copyright Editura Lumen, 2023

Iași, Țepeș Vodă, nr.2

Editura Lumen este acreditată CNCS

edituralumen@gmail.com

prlumen@gmail.com

www.edituralumen.ro

www.librariavirtuala.com

Redactor: Dana Mereuță

Design copertă: Dana Mereuță

Reproducerea oricărei părți din prezentul volum prin fotocopiere, scanare, multiplicare neautorizată, indiferent de mediul de transmitere, este interzisă.

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

CĂȘVEAN, IOAN EMANUEL

Bardaisan din Edessa : biografie, doctrină și receptare /

Emanuel Cășvean. - Iași : Lumen, 2023

Conține bibliografie

ISBN 978-973-166-626-6

1

929

Pr. Dr. Ioan Emanuel Cășvean

Prezenta lucrare apare ca urmare a unei cercetări efectuate sub coordonarea științifică a Lect. Univ. Dr. Ps. † Benedict Vesa de către de Pr. Dr. Ioan Emanuel Cășvean, pentru finalizarea studiilor de Master ale Facultății de Teologie Ortodoxă din cadrul Universității Babeș-Bolyai, Specializarea Istoria Religiilor, Geopolitica Religiilor Monoteiste – Creștinism, Iudaism și Islam.

CUPRINS

CUVÂNT ÎNAINTE	7
ABSTRACT	13
CAPITOLUL I: BARDAISAN DIN EDESSA - REPERE BIOGRAFICE	14
1.1. Preliminarii.....	14
1.2. Surse referitoare la viața și cugetarea filozofului Bardaisan	25
CAPITOLUL II - ASPECTE DIN CUGETAREA FILOZOFULUI BARDAISAN	44
2.1. Cosmologie	44
2.2. Influențe gnostice în cugetarea filozofului Bardaisan	60
CAPITOLUL III: SFÂNTUL EFREM SIRUL - OPONENT ȘI CRITIC AL FILOZOFULUI BARDAISAN	86

3.1. Sfântul Efrem – coordonate biografice și bibliografice	86
3.2. Implicarea Sfântului Efrem Sirul în combaterea gnosticismlui.....	97
3.3. Sfântul Efrem ca teolog și spirit polemic ...	109
3.4. Particularități ale confruntării dintre Ortodoxie și bardaisanism.....	132
B I B L I O G R A F I E	142

CUVÂNT ÎNAINTE

Revizitarea tradiției creștine siro-aramaice este, neîndoielnic, un lucru îmbucurător. Mai mult decât un act reparator/recuperator, studierea creștinismului siriac este o lucrare întregitoare de întindere și de profunzime. Urmând tradiției istorice eusebiene, Edessa este prima cetate-stat creștină. Misiunea de încreștinare a avut la bază întâiul artefact creștin, cunoscut sub numele de icoana de la Edessa sau mahrama de la Edessa. Lucrarea părintelui Ioan-Emanuel Cășvean, coordonată de către preasfințitul Benedict Bistrițeanul, deschide ferestre de înțelegere despre personalitatea și învățătura filosofului Bardaisan (sau Bardesan) din renumita cetate a Edesei.

Observăm, din paginile prezentului volum, că Bardaisan a fost una dintre cele mai polivalente personalități de la sfârșitul secolului II, care și-a desfășurat activitatea în spațiul sirian, fiind un adevărat *influencer* al vremii sale, dacă ar fi să folosim un cuvânt la modă astăzi. A fost gnostic, astrolog, poet și sistematician și a avut parte de o pregătire specială privind concepțiile cosmologice și dualiste iraniene; a cercetat filozofia greacă și religia mozaică. Factorii care l-au influențat în formarea sa ca personalitate atât de complexă au fost elenismul, civilizația babilono-iranică și iudaismul. Cunoaștem din biografia acestuia că s-a născut la Edessa supranumită *cetatea*

binecuvântată, și, de asemenea, că a fost instruit la curtea regelui Abgar al VIII-lea.

Într-o cronică bisericească, se menționează că Bardaisan, când trecea prin fața unei biserici, a auzit predica episcopului din Edessa și impresionat fiind a hotărât să intre în rândurile creștinilor. Ca urmare, a cerut ajutorul episcopului, care catehizându-l l-a botezat, iar după o vreme în care i-a tâlcuit Scripturile, l-a hirotonit întru diacon încredințându-l slujirii în Biserică. Sebastian Brock în cercetările sale amintește o tradiție conform căreia acesta ar fi fost hirotonit preot. Stylianos G. Papadopoulos menționează, pe de altă parte, că este dificilă clarificarea respectivei tradiții.

Oricum, ceea ce se poate afirma însă, este faptul că Bardaisan reprezintă un produs al misiunii renumitei școli catehetice a Edessei. La rândul său acesta va crea o școală de filosofie. Cu toate că informațiile nu abundă, descoperim un spirit viu, convertit la credința creștină, într-o perioadă în care Biserica era prigonită, iar învățătura ei mai puțin definitivată. Constatăm că Bardaisan se impune, însă, chiar de la început prin erudiție, prin profunzimea cugetării și prin dorința de a cerceta tainele învățăturii Bisericii în sânul căreia a intrat în urma convertirii sale. Acesta și-a format o adevărată școală de idei, însă unii dintre discipolii săi numiți „bardaisaniți”, s-au îndepărtat de principiile și de învățăturile inițiale, stilizându-le sau chiar răstălmăcindu-le în decursul timpului.

Opera lui Bardaisan a fost considerabilă, dar nu s-au păstrat decât puține fragmente. Sebastian Brock menționează că Bardaisan a avut parte de o educație aleasă, cunoscând limba greacă și siriacă. Textele sale au fost scrise, din păcate, numai în siriacă, limbă pe care a reușit să o aducă la nivelul de limbă filologică, folosită mai târziu de însuși Efrem Sirul și de ereticul Manes (întemeietorul maniheismului și contemporan cu Bardaisan). Deși a scris foarte mult, din operele lui Bardaisan (numit și *filosoful Aramaic*) s-au păstrat doar câteva fragmente din *Despre indii* și *Cartea legilor popoarelor*. Aceasta din urmă i-a fost deseori atribuită, însă, îi aparține ucenicului său Filip. Contestarea paternității se întemeiază pe faptul că o parte din învățăturile expuse sunt greșite. Lucrarea respectivă este un dialog filosofic despre conflictul dintre voința liberă și predestinare sau soartă.

După Bardaisan există un raport echilibrat între libertate și determinare (numită de unii soartă sau destin implacabil). Astfel, omul creat de Dumnezeu cade în păcatul neascultării și iese atât din paradis, cât și de sub autoritatea Creatorului. Libertatea nemărginită dintru început este limitată prin această cădere și prin neascultările ulterioare. Astfel, viața omenească devine o luptă permanentă, o confruntare acerbă între libertate și determinare (lipsa totală sau parțială și temporară a libertății). Omul este liber prin natura sa, adică potrivit planului și creației divine, dar lipsit de libertate prin căderea sau ieșirea sa deliberată din sfera autorității divine. Când vorbim despre

libertate trebuie să acordăm importanța cuvenită celor două elemente principale: natură și soartă.

Bardaisan accentuează un aspect notabil în raport cu filozofia platonice și cu cugetarea gnostică și anume ideea că sufletul omenesc nu ajunge prin actul Creației în trup – socotit drept închisoare a sufletului, ci ajunge în această situație dureroasă prin păcatul adamic. Nu prin Creație este sufletul mărginit, închis în trup, ci prin neascultare și încălcarea voii dumnezeiești. Sesizăm, deci, o delimitare clară de filozofia platonice și cugetarea gnostică. Merită amintită lucrarea *Despre indii*, în care Bardaisan aduce informații despre India, culese de la indienii veniți în solie la Emessa în timpul lui Elagabal (218-222). După Jean Daniélou, toate acestea oferă perspective asupra raporturilor dintre creștinismul siriac și India. De altminteri, aceste două spații misionare au aceeași paternitate: Sfântul Apostol Toma. Până astăzi există o enclavă creștină în sudul Indiei, vorbitoare de limbă siriacă.

Atitudinea critică față de ideile filozofului Bardaisan se păstrează și azi, atât în spațiul ortodox, cât și în cel occidental. Părintele Ioan-Emanuel Cășvean susține în lucrarea de față că se impune de la sine o cercetare onestă și nepărtinitoare a scrierilor sale, precum și o riguroasă raportare a conceptelor avansate de Bardaisan la realitățile bisericești, culturale și sociale din epocă. Mai mult, cei care fac referiri la viața și opera lui Bardaisan nu sunt contemporanii lui, ci generațiile următoare care au analizat aceste aspecte printr-o lentilă a ceea ce

declarau și proliferau discipolii acestuia. Aplecându-se asupra acestui subiect, patrologii contemporani demonstrează că așa cum ucenicii lui Origen au răstălmăcit în mare parte învățăturile maestrului lor, la fel au procedat și discipolii lui Bardaisan care nu „au pășit” pe calea trasată de acesta. Gândirea sa a fost una speculativă, însă multe dintre ideile sale au fost socotite ulterior neortodoxe.

Unul dintre contestatarii vehemenți al acestuia este Sfântul Efrem Sirul, care a combătut în scris multe dintre conceptele gnostice ale lui Bardaisan, precum și ideile maniheilor și ale marcioniților, arătând că acestea provin din interpretarea superficială și eronată a unor texte biblice, precum și din amalgamarea unor elemente creștine, iudaice și păgâne. Totodată, cunoaștem că Sfântul Efrem Sirul îl considera pe acesta eretic și a compus imnuri noi pentru a le înlocui pe cele scrise de Bardaisan. În viziunea cercetătorilor specializați în acest domeniu, problema poziției doctrinare a acestuia e greu de definit. Jean Daniélou afirmă că Bardaisan a luptat împotriva ereziei, dar, cu toate acestea, el ajunge să fie acuzat de erezie prin promovarea gnosticismului lui Valentin și prin practicarea astrologiei. În viziunea lui J. Daniélou, Bardaisan a fost apărătorul unei gnoze iudeo-creștine, însă întrebarea autorului este dacă respectiva gnoză a fost cu adevărat dualistă sau a fost mai degrabă dovada unei forme de gândire arhaică.

Alcătuitor de madrașe cu rol catehetic și misionar, a fost combătut de Sfântul Efrem Sirul mai târziu (sec. IV), însă Bardaisan, conform tradiției,

moare în actuala Armenie după o lucrare misionară și ascetică remarcabilă în slujba lui „Dumnezeu Unul, Care i-a plăsmuit pe oameni” (*Cartea Legilor popoarelor*). A căutat „să săvârșească întotdeauna binele (...) căci numai astfel voia Sa poate fi împlinită”. Aceasta este adevărata tipologie a unui bardaisanit. Creștinul actual gândește adesea extremist și bipolarizat chestiunile legate de credință. Între alb și negru există, totuși, întinse câmpii de griuri colorate. Nuanțările nu fac deliciul creștinului postmodern transformat peste noapte în „strașnic apărător al dreptei credințe”. Bardaisan nu este un autor pentru ortodocșii fundamentaliști, ci pentru cei care caută să înțeleagă spațiul/intervalul dintre maximum și minimum, dintre sfânt părinte și eretic, fără a face compromisuri. Creștinul se definește prin cuprindere, nu prin excludere, iar Bardaisan este un scriitor bisericesc, adică un mare om al intervalului.

Arhid. Lect. Univ. Dr. Răzvan Brudiu

ABSTRACT

Bardaisan a fost una dintre cele mai polivalente personalități în spațiul sirian de la sfârșitul secolului al II-lea. Născut la Edessa și instruit la curtea regelui Abgar al VIII-lea, influențat de elenism, civilizația babiloniano-iranică și iudaism, familiarizat cu cosmologia și dualismul iranian, filozofia greacă și religia mozaică, a fost filozof, teolog, etnograf, astrolog, poet. Lucrare întregitoare în studierea creștinismului siriac, această cercetare deschide ferestre de înțelegere despre personalitatea și învățătura filosofului Bardaisan, revizitând tradiția creștină siro-aramaică. Analizând și coroborând informații istorice, studii și cercetări, autorul pune în valoare o bibliografie bine construită pentru a descrie atât complexa personalitate a lui Bardaisan, produs al misiunii renumitei școli catehetice a Edessei și creator al unei școli de filosofie, cât și complexitatea contextului cultural, geo-politic și istoric în care acesta a evoluat la începuturile creștinismului, contemporan cu Manes și cu Origen și precedându-l pe un alt mare învățat, Sfântul Efreem Sirul.

CAPITOLUL I: BARDAISAN DIN EDESSA - REPERE BIOGRAFICE

1.1. Preliminarii

Prin viața, scrierile și mai ales prin cugetarea sa, Bardaisan constituie un subiect interesant de studiu și de cercetare. Evident că de la început se impun anumite precizări și delimitări terminologice. Bardaisan constituie o personalitate enciclopedică, un spirit viu, care a marcat nu doar cugetarea primelor veacuri după Hristos, ci și literatura, creația poetică a acestei perioade zbuciumate. El este legat de Edessa, un mare centru cultural și de cugetare al acelor timpuri, dar și de curentele filozofice dinainte și din primele veacuri după Hristos.

Chiar de la începutul acestei lucrări se impun câteva precizări terminologice. Numele personalității complexe, enciclopedice la care ne referim apare sub mai multe forme. O serie de specialiști și cercetători ne atrag atenția că varianta originală (cea mai veche) de *Bar Daysam / Bar-Daysan* (însemnând de fapt „fiul Daysanului”) ar fi cea mai potrivită, cea mai justificată din punct de vedere istoric și lingvistic. În numeroase lucrări, însă, apare varianta elino-latinizată Βαρδαισάνης *Bardaisanes*, precum și varianta mai simplă, uzuală *Bardaisan*. În această lucrare voi folosi de regulă varianta comună *Bardaisan*.

În legătură cu denumirea ucenicilor/ discipolilor, respectiv a adeptilor lui Bardaisan trebuie să precizez că există două variante și anume: bardaisaniți și daisaniți (*daysaniți/ daisanites*). Cum în majoritatea scrierilor consultate găsim denumirea *bardaisaniți*, o voi folosi și eu frecvent, fără însă a exclude cealaltă variantă mai simplă (*daisaniți*), mai scurtă și deci, mai accesibilă. Trebuie spus de asemenea, că mulți autori (teologi, istorici, filozofi) evită folosirea ambelor forme, fiindcă ele nu fac o distincție clară între discipolii (directi) a lui Bardaisan care – evident - au trăit în primele secole creștine (II-III) și adeptii lui de mai târziu (unii dintre ei chiar din secolele VII-VIII, când după cucerirea arabă a întregului spațiu siro-mesopotamian s-au stins treptat ultimele ecouri ale mișcării (bar)daisanite.

Pe la sfârșitul secolului al II-lea, creștinismul era în plină evoluție, în ciuda persecuțiilor dezlănțuite sistematic și crunt de autoritățile romane. Potrivit lexicoanelor și dicționarelor de specialitate, *Bardaisan/ Bar-Daisan din Edessa* (numit *Bardasan/es* în scrierile grecești și *Ibn Daisan* în cronicile arabe) a fost un spirit enciclopedic: filozof, teolog, etnograf, astrolog, poet; unul dintre cei mai erudiți cugetători siriaci ai sfârșitului de secol II și ai primelor două decade din cel de-al treilea veac după Hristos.